

13. Domácnosti

Sčítání lidu je jediným zdrojem dat, který umožňuje získat údaje o velikosti a struktuře rodin a domácností v nejmenším územním detailu, navíc v kombinaci s charakteristikami osob a bydlení. V tomto aspektu je sčítání lidu zcela nenahraditelné.

Přestože se již na počátku minulého století objevují snahy o zjištění počtu domácností, teprve ve sčítání v roce 1930 byl poprvé odvozován typ domácnosti a další její charakteristiky. Významný posun v metodice představoval koncept tzv. cenzové domácnosti, která mezi roky 1961 až 2001 představovala základní skladební jednotku domácností. Díky vývoji nových technologií a také platnosti nařízení EU se základní jednotkou ve sčítání lidu v roce 2011 stala hospodařící domácnost, do které byly osoby nově zařazovány na základě obvyklého pobytu, nikoli trvalého pobytu. Sčítání 2021 v tomto konceptu dále pokračovalo, čímž mohla být zajištěna co nejvyšší míra srovnatelnosti dat.

13.1 Metodika, zdroje dat a srovnatelnost výsledků

V roce 2021 byly stejně jako v roce 2011 údaje o domácnostech zpracovány podle zápisů příbuzenských a jiných vztahů na sčítacím formuláři, které však byly významně doplněny o informace o příbuzenských vztazích²³ z administrativních zdrojů ministerstva vnitra.

Na rozdíl od sčítání lidu 2011, kdy byla deklarace osob na sčítacím formuláři zúžena na vztah osob k jedné referenční osobě (uvedené na prvním řádku), Sčítání 2021 přišlo s novinkou, která pozitivním způsobem ovlivnila kvalitu dat. Díky společnému formuláři pro celou domácnost mohl být využit koncept zjišťování vzájemných vztahů všech společně bydlících osob mezi sebou, tzv. úplné matice vztahů. To přineslo možnost efektivnějšího zpracování dat a poskytlo spolehlivější výsledky.

V porovnání s přelomovým způsobem zjišťování domácností byla metodika domácností velmi podobná metodice použité ve sčítání 2011 a výsledky jsou proto až na drobné výjimky zcela srovnatelné. Domácnosti byly opět definovány jako soubor osob se stejným místem obvyklého pobytu, žijící společně v jednom bytě nebo jiném obydlí (bytová domácnost). Základní jednotkou domácností zůstala hospodařící domácnost, která je tvořena společně hospodařícími osobami tj. hradícími společně výdaje domácnosti, jako je strava, náklady na bydlení aj. Zjišťovány byly i nadále hospodařící domácnosti žijící v bytech, mimo byty a také údaje za rodinné domácnosti bydlící v hromadných ubytovacích zařízeních, přičemž jednotlivé osoby žijící v zařízení a bezdomovci domácnost netvořily.

Zachováno bylo základní členění hospodařících domácností podle typu:

- Domácnost rodinná tvořená 1 úplnou rodinou - zahrnuje manželský pár, neformální soužití druhá a družky - tzv. faktické manželství, registrované partnerství, příp. neformální soužití osob stejného pohlaví - tzv. faktické partnerství, a to ve všech případech s dětmi nebo bez dětí
- Domácnost rodinná tvořená 1 neúplnou rodinou - jeden z rodičů s alespoň jedním dítětem
- Domácnost rodinná tvořená 2 a více rodinami
- Domácnost nerodinná vícečlenná - dvě nebo více osob příbuzných i nepříbuzných, společně hospodařících, které tvoří rodinnou domácnost; mezi nerodinné vícečlenné domácnosti patří také domácnost prarodiče s vnoučaty (kromě prarodičů tvořících pár - úplnou rodinu)
- Domácnost jednotlivce

Nezměněná zůstala také definice závislého dítěte, což je každá osoba v domácnosti tvořené 1 rodinou, jejíž postavení v domácnosti je „dítě“, není zahrnuta mezi pracovní sílu a zároveň je ve věku 0–25 let.

Čím se metodika domácností oproti sčítání 2011 nepatrně odlišuje, je metodika zařazování domácností prarodičů s vnoučaty v rámci typů domácností. Zatímco v roce 2011 byly všechny domácnosti prarodičů s vnoučaty zařazeny do vícečlenných nerodinných domácností, v posledním sčítání byly rodiny dvou

²³ Mezi vztahy využitě z administrativních zdrojů dat patřilo: manželé, partnerství, rodič-dítě a odvozeně pak prarodič-vnuk. V roce 2011 byly příbuzenské vztahy z administrativních zdrojů dat využity jen v některých případech.

prarodičů s vnoučaty zařazeny do rodinných domácností jako úplná rodina s dalšími osobami. Domácnost jednoho prarodiče s vnoučetem zůstala mezi vícečlennými nerodinnými domácnostmi.

Sčítáním 2021 se přestává také používat pojem „osoba v čele domácnosti“²⁴. Jedná se však jen o terminologickou změnu, většina kombinačních třídění i srovnatelnost dat zůstává zachována. Místo osoby v čele jsou tabulky tříděny podle věku muže v párech různého pohlaví, případně podle věku starší osoby v párech stejného pohlaví. Pro zjednodušení se v analýzách používá pojem referenční osoba.

Jak již bylo uvedeno na začátku, srovnatelnost dat je nejvíce ovlivněna způsobem zjišťování domácností, který spolu s větší mírou využití administrativních zdrojů dat zásadním způsobem přispěl k vyšší kvalitě dat. Podařilo se tak například zredukovat počet nerodinných vícečlenných domácností z roku 2011, který byl tehdejší způsobem sběru a zpracování dat nadhodnocen. Stejně tak bylo možné snížit počet osob v postavení „další osoba v domácnosti“, jejichž počet byl v minulém sčítání nadhodnocen z důvodu méně intenzivního využití rodinných vazeb z administrativních zdrojů dat.

13.2 Bytové domácnosti

K 26. 3. 2021 bylo v České republice 4 480 139 bytových domácností, oproti roku 1991 jejich počet vzrostl o 21 %. Během 30 let se i podstatně změnila struktura bytových domácností. Domácnosti jsou menší a častěji tvořené jen jednou hospodařící domácností, než tomu bylo dříve.

Téměř 97 % bytových domácností bylo v roce 2021 tvořeno samostatně bydlící hospodařící domácností (v roce 2011 to bylo více než 95 %). Pouze ve 144 tisících bytových domácnostech žily 2 a více hospodařící domácnosti, což představuje pokles o téměř 50 tisíc ve srovnání s rokem 2011.

Spolubydlení dvou hospodařících domácností bylo nejčastější v rodinných domech, které to svým charakterem nejlépe umožňují. Konkrétně tedy v 5 % bytových domácností v rodinných domech žilo pohromadě 2 a více hospodařících domácností.

Bytové i hospodařící domácnosti se v průběhu let zmenšují. Jak je patrné z tabulky níže, velikost bytové domácnosti se zmenšila o 0,5 člena mezi roky 1991 a 2021. Tento trend je nejvíce ovlivněn intenzivním dlouhodobým nárůstem počtu i podílu domácností s jednou osobou. Takových bytových domácností byla v roce 2021 zjištěna více než jedna třetina.

Tab. 13.1 Složení bytových domácností podle počtu členů v letech 1991–2021

Rok sčítání	Bytové domácnosti celkem	v tom podle počtu členů (v %)					Průměrný počet členů
		1	2	3	4	5+	
1991	3 705 681	22,7	26,0	18,5	22,3	10,5	2,76
2001	3 827 678	25,0	27,4	19,4	19,5	8,6	2,64
2011	4 104 635	29,6	29,5	18,0	15,3	7,6	2,47
2021	4 480 139	35,7	29,9	15,6	13,4	5,4	2,26

13.3 Hospodařící domácnosti

Stejně jako počet bytových domácností roste dlouhodobě také počet hospodařících domácností. Za posledních 30 let stoupl o 21 % na 4 813 103 v roce 2021, přičemž největší absolutní i relativní přírůstek byl zaznamenán během posledního desetiletí (viz tab. 13.2).

²⁴ Tou byl ve sčítání 2011 stanoven muž v párech opačného pohlaví a starší osoba v párech stejného pohlaví, v neúplné rodině rodič.

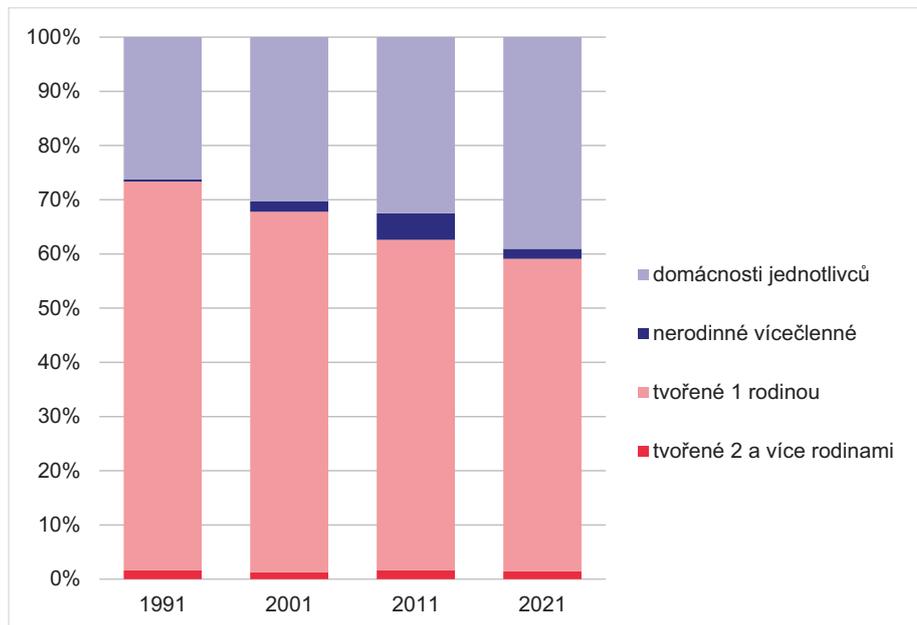
Tab. 13.2 Struktura hospodařících domácností v letech 1991–2021

Typy domácností	1991	2001	2011	2021	Index ^{**}) 2021/2011
Hospodařící domácnosti celkem	3 983 858	4 216 085	4 375 122	4 813 103	1,10
v tom:					
rodinné domácnosti	2 922 173	2 856 630	2 737 561	2 844 045	1,04
tvořené 1 rodinou	2 856 608	2 803 340	2 667 867	2 773 930	1,04
tvořené 2 a více rodinami	65 565 ^{*)}	53 290 ^{*)}	69 694	70 115	1,01
nerodinné domácnosti	1 061 685	1 359 455	1 637 561	1 969 058	1,20
domácnosti jednotlivců	1 047 221	1 276 176	1 422 147	1 880 336	1,32
nerodinné vícečlenné	14 464	83 279	215 414	88 722	0,41

^{*)} V roce 1991 a 2001 se jedná o počet hospodařících domácností tvořených 2 a více cenзовými domácnostmi, nikoli pouze 2 a více rodinami.

^{**)} Index vypovídá o vztahu počtu domácností v roce 2021 vzhledem k počtu domácností v roce 2011.

Nejvyššího absolutního nárůstu dosáhly domácnosti jednotlivců, jejichž počet se zvýšil o 80 % od roku 1991 (o více než 800 tisíc v absolutních hodnotách). Domácnosti jednotlivců byly hlavním přispěvatelem k nárůstu počtu domácností a výrazným způsobem přispěly k proměně struktury hospodařících domácností (viz graf 13.1). Zatímco v roce 1991 více jak 73 % domácností představovaly domácnosti rodinné, o 30 let později jejich podíl v rámci hospodařících domácností klesl na 59 %, přestože se jejich absolutní úbytek rovnal pouze 76 tisícům domácností. Oproti tomu podíl domácností jednotlivců vzrostl z čtvrtiny na téměř 40 % všech domácností.

Graf 13.1 Vývoj struktury hospodařících domácností v letech 1991–2021 (v %)

Nárůst počtu i podílu jednočlenných domácností výrazně ovlivňuje i zmenšování hospodařících domácností. Zatímco v roce 1991 byla průměrná velikost hospodařících domácností 2,58 osob, v roce 2021 průměrně v hospodařících domácnosti žilo jen 2,15 osob.

13.4 Rodinné domácnosti

Více než 75 % všech osob žije v rodinných hospodařících domácnostech, přitom téměř dvě třetiny z nich v úplných rodinách. Hospodařící domácnosti tvořené 1 úplnou rodinou tvořily v roce 2021 téměř 80 % všech rodinných domácností, domácnosti tvořené 1 neúplnou rodinou 18 % a početnější rodiny představovaly více jak 2 % všech rodinných domácností.

Tab. 13.3 Struktura rodinných hospodařících domácností v letech 1991–2021

Typ hospodařící domácnosti	1991	2001	2011	2021
Rodinné hospodařící domácnosti	2 922 173	2 856 630	2 737 561	2 844 045
v tom:				
tvořené 1 úplnou rodinou	2 440 492	2 260 497	2 097 031	2 265 340
manželské páry	2 356 647	2 138 836	1 857 997	1 748 068
faktická manželství	83 845	121 661	234 346	509 535
registrovaná partnerství	-	-	632	1 964
faktická partnerství	-	-	4 056	5 773
tvořené 1 neúplnou rodinou	416 116	542 843	570 836	508 590
2 a více rodin	65 565 ^{*)}	53 290 ^{*)}	69 694	70 115

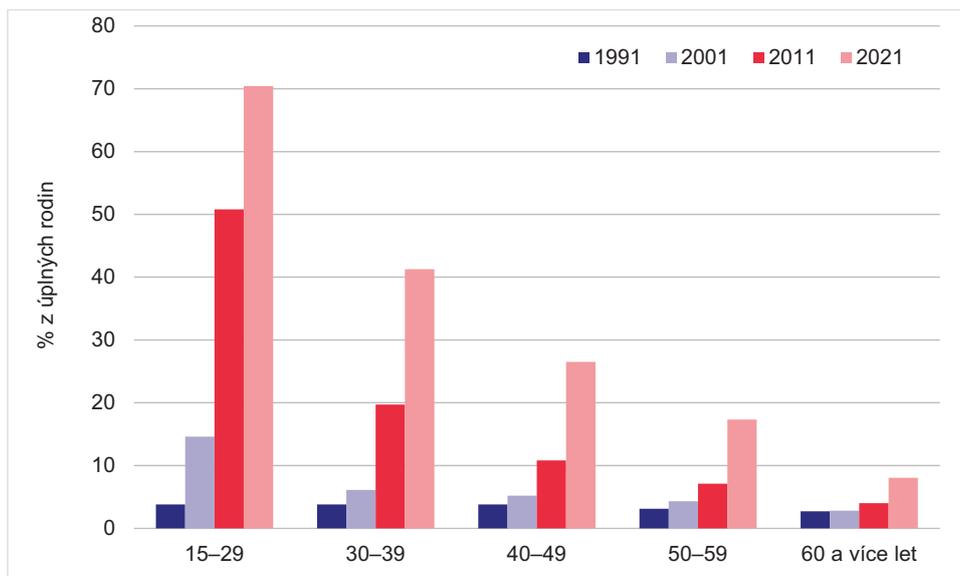
^{*)} V roce 1991 a 2001 se jedná o počet hospodařících domácností tvořených 2+ cenzovými domácnostmi, nikoli pouze 2+ rodinami.

Počty rodinných hospodařících domácností včetně počtu úplných rodin se po dlouhodobém poklesu trvajícím několik desetiletí vrátili na úroveň hodnot roku 2001. Důvodem jsou především prohlubující se strukturální změny úplných rodin a také generační posuny. Zatímco sezdané páry zaznamenávají dlouhodobý trvalý pokles, nesezdaná soužití nabývají každým desetiletím na významu, jak v absolutních, tak v relativních hodnotách a stávají se výraznou složkou úplných rodin, která významně ovlivňuje i celkovou trendovou křivku. Oproti roku 1991 se počet nesezdaných soužití zvýšil šestkrát.

Absolutní počty nesezdaných soužití vzrostly napříč všemi věkovými skupinami. Nejvýraznější nárůst podílu nesezdaných soužití v rámci úplných rodin byl však zaznamenán v nejnižších věkových skupinách, a to téměř devatenáctkrát (viz graf 13.2). V roce 2021 bylo zjištěno, že 70 % domácností s jednou úplnou rodinou, kde je referenční osoba²⁵ ve věku 15–29 let, bylo tvořeno nesezdaným soužitím. Nicméně i ve věku 50 let byla každá pátá domácnost s jednou úplnou rodinou tvořená nesezdaným soužitím.

²⁵ Tou je v nesezdaných soužitích definován pro srovnatelnost muž v páru různého pohlaví anebo starší osoba v páru stejného pohlaví.

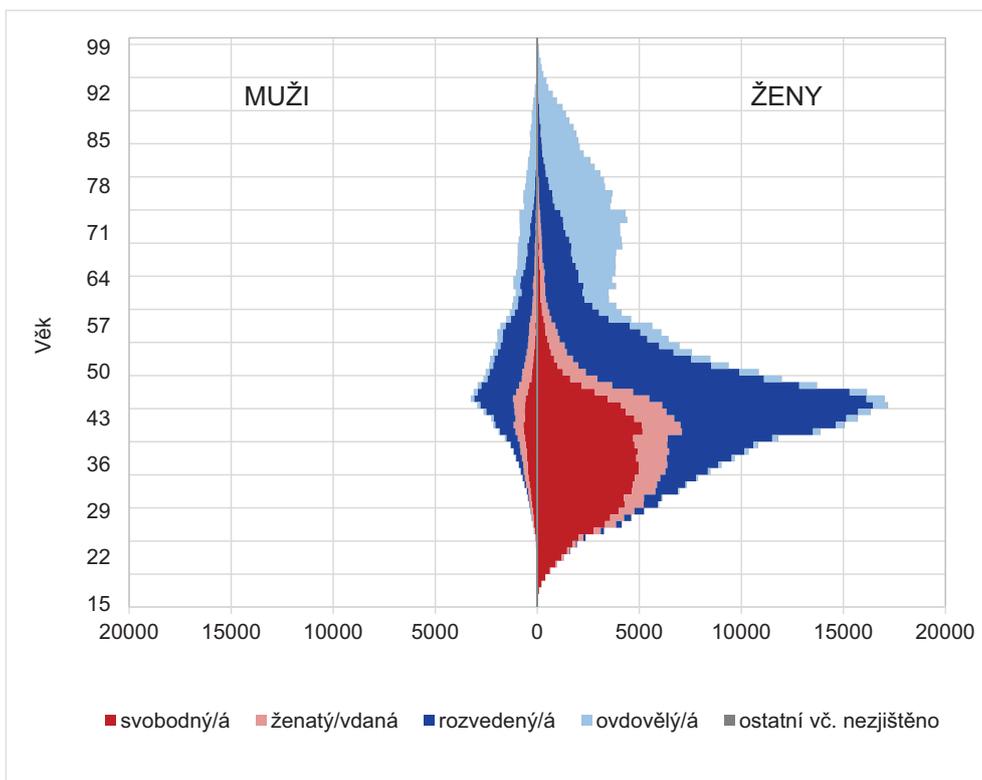
Graf 13.2 Zastoupení nesezdaných soužití v rámci úplných rodin podle věku^{*)}, 1991–2021

^{*)} Věk muže v páru různého pohlaví a věk starší osoby v páru stejného pohlaví

Také hospodařící domácnosti tvořené 1 úplnou rodinou se zmenšují. V roce 2021 v hospodařící domácnosti tvořené 1 úplnou rodinou žilo průměrně 2,94 osoby, což je o 0,11 osoby méně než při předchozím sčítání. Zmenšující se velikost domácnosti s jednou úplnou rodinou je ovlivněna především výrazně nižším počtem dalších osob žijících v domácnosti (jejich počet klesl oproti roku 2011 o více než polovinu), nikoli snižujícím se počtem závislých dětí v rodině. Počet závislých dětí v úplné rodině se zvýšil (o 0,06 dítěte od roku 2011), což kopíruje jak demografické trendy, tak souvisí s metodickými změnami mezi sčítáním 2011 a 2021. Průměrně žilo v roce 2021 v domácnosti s jednou úplnou rodinou 0,72 závislého dítěte.

Graf 13.3 Struktura HD tvořených 1 neúplnou rodinou podle věku a rodinného stavu rodiče

Neúplné rodiny jsou častěji se závislými dětmi než úplné rodiny. Průměrně v nich žilo v roce 2021 0,86 závislého dítěte. I celkový podíl domácností s jednou neúplnou rodinou se závislými dětmi se zvýšil z 52 % na 59 %, což souvisí s vyšším počtem narozených dětí v období mezi sčítáními. Zbýlých 41 % neúplných rodin je bez závislých dětí, tj. tvořeny staršími osobami.

Hospodařící domácnosti s 1 osamělou ženou s dětmi byly v roce 2021 5,6krát častější než neúplné rodiny osamělého muže. Nejčastější případ neúplné rodiny byla v roce 2021 stejně jako v roce 2011 rozvedená žena (36 % neúplných rodin). Svobodných žen bylo 23 %, ovdovělých 17 %.

Co se týče věku, dominantní věkovou skupinou osamělých rodičů byl střední věk (viz graf výše). Pětina všech neúplných rodin byla s rodičem ve věku 40–45 let.

13.5 Nerodinné domácnosti

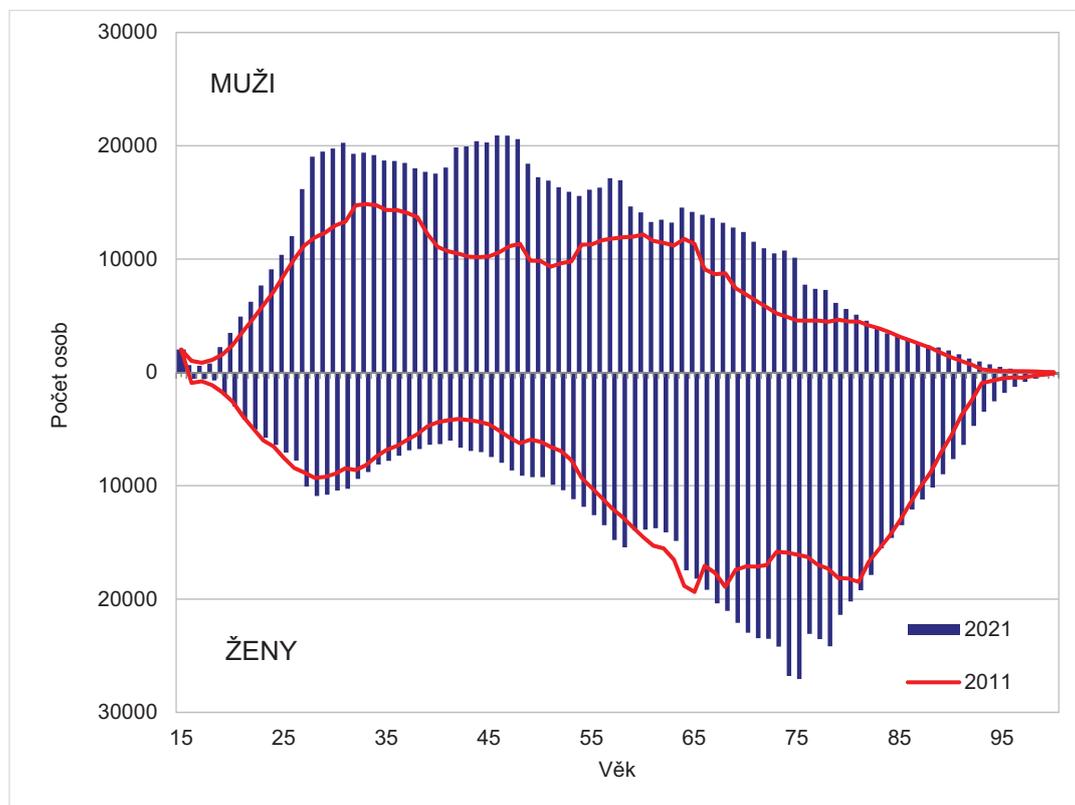
V roce 2021 bylo zjištěno 1 969 058 nerodinných hospodařících domácností, které tvořilo 1 880 336 domácností jednotlivců a 88 722 vícečlenných nerodinných domácností.

Domácnosti jednotlivců jsou nejdynamičtější rostoucí typ domácností. Za posledních 30 let se počet domácností jednotlivců zvýšil o 80 %.

Přestože v celkovém počtu domácností jednotlivců převažují dlouhodobě ženy nad muži, jejich vzájemný poměr byl v roce 2021 již téměř vyrovnaný. Ženy převažují nad muži jen o necelých 8 tisíc osob. Také věková struktura domácností jednotlivců se významně liší podle pohlaví. Domácnosti jednotlivců žen jsou mnohem častěji zastoupeny ve věkových skupinách nad 60 let, oproti tomu domácnosti jednotlivců mužů jsou rovnoměrněji rozloženy s největší intenzitou ve věcích 33–46 let.

Oproti roku 2011 (viz graf 13.4) se zvýšil počet jednotlivců mužů o téměř 100 % kolem věku 45 let a 72 let. Počet jednotlivců žen narostl v podobných věkových skupinách jako muži o 50 %. Největší relativní nárůst byl zaznamenán u obou pohlaví ve věku 90 a více let.

Graf 13.4 Domácnosti jednotlivce podle věku v letech 2011 a 2021

13.6 Způsob bydlení hospodařících domácností

Ve Sčítání 2021 byly kvantifikovány hospodařící domácnosti žijící v bytech, mimo byty a rodinné domácnosti bydlící v zařízeních. V hromadných ubytovacích zařízeních byly zjišťovány i vícečlenné nerodinné domácnosti - prarodič/e s vnoučaty.

Téměř všechny hospodařící domácnosti (96 %) bydlely v bytech. Bydlení ve vlastním domě nebo v bytě v osobním vlastnictví využívaly nejčastěji manželské páry a domácnosti tvořené 2 a více rodinami (bydlí tak tři čtvrtiny z nich). Naopak nejméně často takto žily vícečlenné nerodinné domácnosti (pouze 40 %), které nejčastěji bydlely v nájemním bytě.

Charakter bydlení je přirozeně závislý na věku osob. Zatímco domácnosti s referenční osobou mladšího věku bydlely spíše v nájemních bytech, se zvyšujícím se věkem roste i podíl domácností ve vlastním domě či v bytě. Maximum bylo zjištěno ve věku 60–70 let, kdy podíl domácností ve vlastním domě či bytě dosahoval více jak 80 % domácností.

Úplné rodiny žily zpravidla ve větších bytech než rodiny neúplné, byty s menším počtem místností byly obývány většinou jednotlivci.

K 26. 3. 2021 bylo sečteno na území České republiky téměř 165 tisíc hospodařících domácností mimo byty, od roku 2011 tato kategorie narostla více než třikrát. Důvodem tak velké změny je růst kategorie nouzové či nezkolaudované obydlí, do kterého jsou zahrnuty i osoby s bydlištěm na ohlašovně pobytu.

Nejčastěji mimo byty žili jednotlivci (téměř 7 %), přičemž všechny ostatní typy domácností tímto způsobem žily pouze v 1 až 3 % případů.

Rodinných hospodařících domácností žijících v zařízeních bylo v roce 2021 zjištěno o 7 tisíc více než v roce 2011, a to 10 250. Dvě třetiny z nich jsou domácnosti tvořené 1 úplnou rodinou, více než čtvrtinu domácností žijících v zařízení představovaly osamělé matky se závislými dětmi.

13.7 Územní rozdíly ve struktuře hospodařících domácností

Stejně jako v předchozích sčítáních byly zjištěny výrazné regionální rozdíly ve struktuře i velikosti hospodařících domácností. Více než cokoli jiného je důležitá pozice velkoměst, nejvíce Prahy, která strukturou domácností zcela vybočuje. Byl zde zjištěn nejvyšší podíl domácností jednotlivců (téměř 47 %), nejnižší podíl domácností tvořených 2 a více rodinami, i úplných a neúplných rodin bez závislých dětí a dominantní postavení má Hlavní město Praha i v zastoupení nesezdaných soužití. Téměř třetina domácností tvořených jednou úplnou rodinou je v Praze tvořena nesezdanými soužitími.

Vedle velikostních skupin obcí, které zcela jednoznačně ovlivňují složení i velikost domácností, je stále jasně patrný rozdíl mezi západem/severozápadem na straně jedné a pomezím Čech a Moravy až východem země na straně druhé. Zatímco v strukturálně postižených regionech (těžba a těžký průmysl) na západě a severozápadě Česka (Karlovarský a Ústecký kraj) byl zaznamenán po Praze nejvyšší podíl nesezdaných soužití i domácností jednotlivců a nejnižší podíl úplných rodin, kraj Vysočina a Zlínský kraj zaznamenal přesně opačné hodnoty. Na Vysočině byl zjištěn zcela nejvyšší podíl domácností s 2 a více rodinami, úplných rodin a nejnižší podíl jednotlivců a nesezdaných soužití. Jedná se o ekonomicky slabší regiony s horší dopravní dostupností i vybaveností a vysokou mírou preferencí tradičních rodinných hodnot, které jsou právě na opačném konci žebříčku zmíněných strukturálně postižených regionů s vyšší nezaměstnaností a nižší vzdělaností.

Tab. 13.4 Složení hospodařících domácností v krajích (v %)

Kraj	Podíly z celkového počtu hospodařících domácností						Podíl nesezdaných soužití z počtu HD tvořených 1 úplnou rodinou
	tvořené 1 rodinou				tvořené 2 a více rodinami	domácnosti jednotlivců	
	úplné rodiny		neúplné rodiny				
	bez závislých dětí	se závislými dětmi	bez závislých dětí	se závislými dětmi			
ČR celkem	27,0	20,2	4,3	6,3	1,5	39,1	22,7
v tom:							
Hlavní město Praha	22,3	17,5	3,7	5,9	0,7	46,9	31,1
Středočeský kraj	27,0	23,7	4,3	6,5	1,7	35,2	23,2
Jihočeský kraj	28,2	20,5	4,4	6,3	1,6	37,6	20,4
Plzeňský kraj	28,2	20,0	4,2	5,9	1,4	38,6	23,4
Karlovarský kraj	25,1	17,2	4,1	7,2	1,2	43,7	26,6
Ústecký kraj	25,3	18,2	3,9	7,7	1,2	42,3	26,1
Liberecký kraj	26,5	19,9	4,0	6,8	1,3	39,9	24,6
Královéhradecký kraj	28,6	20,1	4,2	6,1	1,5	38,0	21,2
Pardubický kraj	29,2	21,6	4,3	5,9	1,6	35,9	20,1
Kraj Vysočina	31,2	21,9	4,7	5,3	2,2	33,5	16,4
Jihomoravský kraj	27,5	21,0	4,7	5,9	1,9	36,9	21,4
Olomoucký kraj	28,3	20,4	4,5	6,3	1,5	37,5	20,5
Zlínský kraj	29,3	21,3	5,2	5,6	1,9	35,3	17,1
Moravskoslezský kraj	27,5	19,1	4,2	6,6	1,3	39,9	20,9